

6. Charakteristické tituly např. J. W. Draper, Dějiny konfliktů mezi náboženstvím a vědou. Praha 1892. 432 s. A. Dodel, Mojžíš či Darwin? Praha 1907. 165 s. A. Machovec, Zřítelnice oka. Rozmluvy o výchově dětí bez vyznání. Praha 1931. 75 s. V. J. Novák, J. Meisner, O. Pertold, Základy mravní výchovy pro bezkonfesní mládež. Praha 1936. 202 s. L. Landová-Štychová, Výchova dětí v bezvěrecké rodině. Praha 1947. 49 s. V. Příhoda, Vědecká morálka pro nekonfesijní děti. Praha 1938. 28 s.
7. Šerackého Čakova etika individuální. Praha 1920.
8. F. Krejčí, Positivní etika, mravouka na základě přirozeném. Praha 1922, 567 s.
9. A. Bláha, Mravní výchova se stanoviska sociologického. Nové Město na Moravě. 1921.
10. A. Bláha, Filosofie mravnosti. Brno 1922. Cit. str. 17.
11. Uvedme za řadu jiných: O. Chlup, Rukověť přirozené mravouky ve škole. Praha 1922. 110 s. M. Skořepa, Úvod do přirozené morálky. Praha 1922. 126 s. A. Sommer-Batěk, Mravouka přirozená. I. Sebevýchova. Učebnice zdravotnictví a mravouky. Kladno 1920. 107 s. II. O povinnostech k bližnímu. Kladno 1920. 144 s. III. Mravouka národní a občanská. Kladno 1923. 183 s.
12. E. Rádl, Revise pokrokových ideálů v národní škole. Praha 1928. 92 s.
13. Srov. sborník Revise pokrokových ideálů v národní škole. Praha 29. 110 s.
14. J. B. Kozák, Přítomný stav etiky. Praha 1930. 229 s.
15. M. Skořepa, Úvod do přirozené morálky. Praha 1922. 126 s.
16. O. Blažek, In: E. Koukal, Šumperská konference mladého učitelstva. Učiteléské sjezdy na Moravě ve 30. letech. Šumperk 1965. 37 s.
O mechanických deformacích v sovětské filozofii informoval L. Svoboda, Filosofie v SSSR. Olomouc 1936. 107 s.
17. Srov. sborník Diskutujeme o morálce dneška. Praha 1965. 409 s.

Podklad pro reflexi o novém koncipování výuky na školách ČR

Radim Palouš

Chceme-li koncipovat základy vzdělanosti, je nutno vždy čerpat ze základů. Měli by to být právě ti, co se obírají filozofií výchovy a obecnou pedagogikou, kdo by měli energicky hájit tuto „radikalitu“ (radix = kořen). Ovšem mnozí, kdo se dnes či zítra účastní tvorby konkrétních kurikul a osnov, budou pragmatičtí, tj. vzdálení zásadnější reflexe. Avšak přesto je třeba udržovat filozofické rozvažování vzdělanosti při životě i v naší vlasti.

Škola nemá být „zatouchlá“, má být „up-to-date“, odpovídající situaci. Filosofickou otázkou je ovšem: co to vůbec znamená *situovanost*, *situace*? Je to skutečně jen a jen svázanost s efemérním *hic et nunc*?

Zde je pokus o fenomenologii věci, kterou nazýváme „situací“.

Existuje tento názor:

Situace je ono konkrétní zde a nyní, v němž se děje inter-subjektivita. Nic dalšího, nic vzdáleného, hlubokého či přesaženého: bytí-na-světě se děje jen a jen uvnitř situace. Hlasy, vlivy, působení odjinud jsou odmítnuty a důsledně potlačeny buď jako něco nekonkrétního nebo — dokonce — autoritativního. Inter-subjektivita existuje jen situačně.

Rozvažme *pojem „situation“*. Původ toho slova je latinský: středověká latina znala „situatio“; toto slovo bylo odvozeno z klasického situs = položený, být v určitém stavu. Situs je minulé participium od sinere = umístiti. Aristotelsko scholastická filozofická tradice zařazuje situaci jako jednu z desíti kategorií. Vedle substance je to devět akcidentalí, z nichž jedna je právě situace: tělo je v nějaké situaci, např. spánku či bdění, což postihuje tělesný stav, pozici či dispozici tělesných funkcí vzhledem k životnímu výkonu.

Tak, jak se vyskytuje v současném jazykovém povědomí, poukazuje toto slovo nejčastěji k aktuálnímu stavu poměrů, totiž k pozici ve vztahu k prostředí, např. situace domu ve městě. Terénní situaci se míní rozložení určitých předmětů či pozoruhodných skutečností (vodstvo, polnosti) v krajině; povětrnostní situací rozumíme aktuální rozložení tlaků, teplot, srážek, pohybů oblačných systémů v určité oblasti Země, situací toho či onoho člověka se míní stav jeho záležitostí ve společnosti, v přírodě či v určité době. Adjektivum situační resp. situovaný se vyskytuje v témž smyslu: situační plán je polohopisné zobrazení, situační komedie je veselohra založená na nepředvídaných situacích, tj. např. nečekaných stavech herce v ději; dobře situovaný občan je člověk, jehož majetkové či jiné společenské poměry jsou v dobrém stavu.

Situací se tedy míní jakási struktura vztahů. Ať jde o souhrn vztahů člověka, živých nebo neživých bytostí v okolí či určitých okolností k užším či širším okolnostem, vždy slovem situace vyjímáme z životních průběhů a skutečností určitý tvar, určitý útvar, vyjadřující poměry (ratio) předmětu našeho zájmu. Tak má každá situace nějakou racionalitu, umožňující náhled. I zmatená situace umožňuje náhled na sebe jakožto na zmatenou, i tajemné situaci můžeme rozumět jako tajemné. Situace je čímsi, co je nutně spojeno s bytím každé bytosti na světě: vždyť je na světě, tedy situována.

Situace je ovšem skutečností velmi elastickou, plnou živých pohybů. Není tvořena pouze vlivem okolí, není však ani vytvářena jen pozoruhodnostmi bez okolí. Proto se často zdůrazňuje právě ona interaktivní souhra mezi prostředím a zvolenými předměty našeho zájmu, která vytváří situaci jako takovou. Situace se potom jeví komplexem, rezultujícím z interakce v daném momentu. Opět: slovo komplex naznačuje nějakou soustavu, strukturu,

tvár. Situace-tvár se jeví jako „figura“ na podkladě prostředí. Toto figurální vystavování se neděje tak, že by tu bylo napřed okolí a potom předmět, který do okolí vstoupí dodatečně, nýbrž v zmíněné souhře se tvarují jak předmět, tak i prostředí. Situace, je v tomto směru cosi nedefinitivního, rozehraného, co samo v této hře získává figuru i skýtá tvary účastníkům, co utvářejí účastníci a co účastníky utváří.

Můžeme vyhlížet různé *situační vrstvy*. Tak s přihlédnutím k prostorovým skutečnostem se lze tázat po situaci v měřítku místnosti či v měřítku města, státu, světadílu, Země, galaxie, ba i vesmíru. S přihlédnutím k časovým rozměrům lze hovořit o naší momentální situaci, o situaci posledního desítiletí či našeho století, o novověké situaci, o situaci člověka v celém bytí. Různé situační rozměry připomínají různá měřítka, která exaktní přírodovědě umožňují rozlišovat různé vrstvy skutečnosti. Jednou se fyzika zaostruje na částice řádu kolem 10^{-10} m a shledává oblast atomární, jindy řádu kolem 10^{-15} m a bádá v oblasti kvarků apod. Geografie popisuje mezi jiným oblast řádu 10^3 – 10^5 m a popisuje horstva. Astrofyzika shlíží na galaktické struktury, tj. proměny v řádu 10^6 světelných let a ovšem odtud ještě výš. Podobně člení přírodověda skutečností děje podle časových rozměrů — nukleární fyziku zajímají i změny v nepatrných zlomcích sekund, pro astrofyziku jsou adekvátní jednotkou světelná léta a jejich mocniny v řádu desítek.

Jak patrně naše příklady vyhlížejí situace v času a prostoru implikovaně, totiž další situace představuje vždy širší pohled, hrubší měřítko, než je situace předchozí. Mohli bychom však též uvádět situace, které jsou zcela oddělené. Zcela disjunktní situace na světě, v němž je vše situováno (i svět sám) neexistuje. Je však myslitelná disjunkce relativní, která se může velmi blížit oddělenosti. Naše situace v Čechách dnes je dosti disjunktní s někdejší situací prvních přistěhovalců v Austrálii; není však pochyb, že v určitém směru by se situační průniky našly, a to nejen tak že se zaměříme na figuru „bytí na Zemi“, nýbrž v celé řadě užších situačních klíčů.

Hovořit však o situacích z hlediska implikace, disjunkce či průniku je jen jednou z možností. Situace se mohou časoprostorově krýt a přesto nepůjde o situace identické. Je ovšem možno vyhmatávat různé klíče k otevření jednot téže éry, různá hlediska, která dají vyvstat různým situačním figurám — a ty nemusí popírat figury ostatní, i když o jejich závažnosti je možno vést polemiku.

Různé oblasti lze přirovnat k různým situacím. V tomto smyslu situace není nic „objektivního“, pokud tímto označením bychom mínili něco definitivního. Přesto máme na mysli, že jest „objektivně“, totiž určitým způsobem tvarována, že má postžitelný „objektivní“ smysl, že je tudíž jí možno porozumět. Jakkoli je tedy setkáním ve tvořivé účasti s nikdy definitivně

neprobádatelnou spleť skutečnosti, přece jen je otevřena bádání a srozumění.

Jak pojmut tuto dvojtvárnou skutečnost situovanosti? Situace je čímsi izolovatelným, avšak nikoli izolovaným! Vyhlížíme v zmíněné spleti skutečnosti určitý tvar, avšak toto naše vyhlížení neznamená, že situace, která se nám ukáže jako tvar, je čímsi libovolně vymyšleným. Vždyť situace *jest*, to znamená, že je skutečnou situací, situací vyvstávající ze skutečnosti. Význam, kterým *jest* situace jakožto smyslem obdařený útvar, je významem inherentním „skutečností spleti“.

Nabízí se metafora moře jako oné souvislosti; z něho se potom vynořují vlny — tvary. Metafora moře však kulhá, neboť vlny-situace jsou jakožto tvar „v moři“ již předem a nikoli až po souhře elementů vody a větru. Tedy paradox: jak myslet spojitost nespojitého? Situace *tu jsou*, diskrétní tvary *tu* jsou — a přesto jsou nediskrétní, pospojované a z této spojitosti vyvstávají, aniž by opustili své prolínání, své společenství!

Budeme-li chtít zobrazovat situace jakožto zcela oddělené, zcela vymezené figury, potom se nutně prohřešíme proti jejich bytostné spojitosti a sounáležitosti. Jestliže na druhé straně budeme skutečnost považovat za beztvary chaos, potom nedbáme té podstatné stránky zkušenosti, že totiž žijeme své bytí jako bytí *tu*, Dasein, že situovanost je nezbytnou stránkou každé bytosti. Jenže problémem je ono „*Da*“. To se přece rozprostírá do různé šíře! Každý adekvátní popis situace musí nutně být vždy jen vystihováním onoho smyslu situačního, intencionálním pokusem k jádru situace, kolem něhož se šíří stále méně jasné okolí, splývající s dalšími a dalšími situacemi, dosud neaktualizovanými. Bylo by zde možno připomenout princip neurčitosti: ve chvíli, kdy svůj zrak zaměřujeme na jednu situaci, ostatní situativní možnosti téže skutečnosti jsou potlačeny. Abychom byli právi tomuto poznatku, je třeba podržovat své vidění situace na jedné straně v přesnosti a „tvrdosti“ intence, směřující k tvaru situace, na druhé straně v rozostřenosti a „měkkosti“ kontur. Toto druhé je však zpravidla tíž splnitelné, i když by se zdálo, že odborník má za obtížnější diskrétní přesnost.

Díky spirituální tradici jsme příliš nakloněni rozumět slovům nikoli v jejich bohatých možnostech, nikoli právě jako tvarování z kontinuálního jazykového základu, nýbrž jako definitivním, tj. ukončeným, neživým, zmrtvěným reziduím, s nimiž manipulujeme. A tak lidské poznání, které se uvázalo k řeholi vše vymezovat, vše postihovat „*clare et distincte*“, utvrzovat a potvrzovat, prostě především tvrdě přistupovat ke skutečnosti, která však není nepružná, zatvrdlá, nýbrž elastická, živá, mnohovýznamná, bohatá, nevyčerpatelná a neredukovatelná, takové poznání není adekvátní. Při vši své touze po jasnosti a zřetelnosti je vlastně samo znejasňující a zatemňující.

Je však tu i jiná řeč, která neaspiruje na dokazování a dotvrzování, a přesto je to řeč poukazující a mající své ratio: je to *řeč vyprávění*. Situace jsou útvary homogenizované určitým smyslem a je možno o nich vyprávět. Skutečnost lze nahlížet jako předivo příběhů. Z tohoto přediva lze zaostřit svůj zrak jednou na tu, podruhé na onu osnovu. Skutečnost tak nabízí porozumění různým situacím v témže místě a čase nebo rozměrově nadřazeným či podřazeným. Ba nabízí i jakýsi zvláštní pohled na celek všech celků, na příběh „svět“ — a přitom zachovává respekt k tajemství.

O tom, co lidskou situaci překračuje, nelze mít znalost po způsobu EPISTÉMÉ — jasného a zřetelného vědění, charakterizovaného diskrétní argumentací a logickým vyvozováním. Avšak to neznámá, že o tom nelze „vědět“ vůbec nic! Vyprávění příběhu se jeví tím způsobem porozumění, které zachovává jak ono bytí-v-lidské-situace, tak skýtá tušení, ba náhled na to, co lidskou situovanost překračuje.

Vyprávění příběhu není racionální komunikací ve smyslu dialogického prošetřování a vzájemné porady! Vypravěč i posluchač jakoby oba naslouchají; vypravěč příběh nevymýšlí, nýbrž ho shledává v předivu skutečnosti; posluchač se poddává „duchu“ příběhu — jen otevře-li se, zarezonuje-li, má šanci nahlédnout „la morale“ příběhu.

Je však třeba se rozpomenout na známou zvláštní zkušenost: jsme v určité situaci — dejme tomu politické; tuto situaci pochopíme, vystane nám před očima; situace se tím proměnila! Účastníky jsou přece ti, kdo „tvoří“ situaci, tedy žijí, účastní se situování. Takže opět paradox: řekli jsme, že situace-vlny jsou v moři skutečnosti předem, a teď upozorňujeme, že v situaci není všechno předem, vždyť bytí-v-situaci znamená proměňovat situaci. Situaci samotnou nelze chápat jako manifestaci uzavřených poměrů, nýbrž jako vždy znovu se rozvíjející smysluplné dění. To platí nejen pro situace současné a budoucí, nýbrž i pro situace minulé. Každé naše vnikání do smyslu dřívějších situací je novou účastí v nich! Neexistuje zcela hermeticky uzavřená situace: i minulost je prostorem skutků, však to známe z výkonů historiografů, spisovatelů, básníků a pěvců, ale i přírodovědných badatelů, politiků aj.: jejich „nové vědění o dávných skutečnostech vytváří novou situaci.“

Nahlédnout určitou situaci znamená tedy vyhmátnout z významů bohaté skutečnosti určitý smysluplný tvar; ze zapředené propojenosti vyvstává určitá zajímavá souvislost. Napadá mě metaforický přírůbek s rozčleňováním pevné směsi částic dejme tomu uhelné drti. Vzorek drti umístíme na soustavu sít s postupně se zmenšujícími oky, potom necháme vše vibrovat, takže se původní vzorek rozdělí podle velikosti zrn na jednotlivá síta: nejníže propadnou ta nejmenší, jakýsi uhelný prach, a na každém vyšším sítu budou

zrna, která ještě propadla nejbližším vyšším sítem, ale nepropadla již tímto sítem. Budeme mít potom před sebou poměrně dosti dobře okem rozeznatelné frakce — od prachu, v němž částice nerozeznáme, nad ním snad stále ještě prach, avšak povrch frakce bude jiný v odstínu a hladkosti ... a tak dál, takže na každém sítu zbude směs částic uhlí, homogenizovaná podle propustnosti síta.

Vyhmatávání situací ze skutečnosti vykazuje některé podobnosti. Tak jako všechny frakce vlastně již existovaly v původním vzorku, tak každá situace již jest ve skutečnosti. Tak jako frakce byly teprve naší účastí nalezeny vyhledáváním adekvátních klíčů. Tak jako každá frakce je znovu rozřiditelná pomocí jemnějších a jemnějších sít, tak každá situace-frakce skutečnosti je podrobitelná dalšímu vyhledávání smyslu v ní uloženého, a to nejen co do dalšího rozdrobení, což je případ při použití dalších jemnějších sít v naší metafoře, tedy nejen do mala, ale i co do stejna a velka.

Každé naše pochopení situace vybere z hlubokého skutečnostního zdroje určité vztahy a jiné potlačí: v určité situační souvislosti se stanou jedny momenty důležitějšími, jiné ustoupí do pozadí jakožto nedůležité. Situační vidění tak představuje síto, které skýtá skutečnost sama. Toto síto pak smysluplně přiblíží určitá zrna a jiná oddálí.

Všechny možné situace jsou jakoby proloženy v původním vzorku — ve veškerenstvu. Teprve poznávací činy dávají vyvstat některým.

Člověk i společenství se vždy shledávají v nějaké situaci. Jsou přece tělesně přítomni v prostoru a čase. V tomto smyslu žádná světská bytost není na světě nekonkrétně, všeobecně. Situovanost je však záležitostí, jejíž meze či rozsah nelze stanovit jednou provždy. Jsem prostorově situován jen do této místnosti nebo též do tohoto domu, ulice, krajiny, státu, světa, galaxie, bytí? Vždyť jsem přece právě tak konkrétně obyvatelem tohoto bytu jako světoobčanem! Nakolik mě určuje to „menší“ a nakolik to „rozlehlejší“ — to je teprve úkolem zkoumat a posuzovat. Podobně i historicky: je moje časové konkrétno odvozeno jen či především z novověké etapy? Nejsou tu též historická konkrétna „užšího“ typu, jakými jsou tyto naše všední dny, kdy jsme pohlcováni běžnými životními záležitostmi, prací a zábavou, přičemž starost o novověkou politickou situaci, totiž o demokracii a o novověkou spirituální situaci, totiž o racionalitu se může jevit jako to navíc, to překračující „obyčejný“, vskutku konkrétní život? Vždyť tu jsou dále i konkrétna „širšího“ typu: nejen denní starosti, ale i celý život jako celek mezi zrozením a smrtí je nepochybně masivním konkrétnem, i život národů a států přes celá desíletí a staletí, ba i v celku světoběhu ... Zde všude žijeme, dny i éry jsou naším konkrétním životem, kde jsme aktéry i účastníky, který tvoříme a jímž jsme nesení.

Konkrétní životní okruhy jsou zde, s tím nelze nesouhlasit, jsou však otevřeny nahoru i dolů! Toto překračování je možné přece pro každou situační hladinu: historici hledají tvary a proudy lokalit časových a prostorových a pochopení jedné je vázáno na širší souvislosti, do nichž je zasazena, či naopak smysl a směřování celkovější nalezne svou osvětlující podobu v minucióznějších souvislostech. Lze tedy jak situační hranice, tak strukturu probádat zevně i zevnitř — a nikdy nenarazíme na hranici, která by nás opravňovala k situační definitivě. V tomto smyslu je situace vždy nedefinovatelná, i když charakterizovatelná, tedy i když smysluplného tvaru.

„Ano, jsme konkrétně situováni, žijeme, každý z nás, jeden život, našich let bývá úhrnem sedmdesát, u toho, kdo je při síle, osmdesát“ (Ž 90). To je konkrétní situace jedince. Ale právě tak týž jedinec tato svá léta tráví v rámci světábhu, té jedinečné události mezi stvořením a koncem. To je též naše situace, v níž stojíme, již žijeme. Samotná otázka, zda bytí-na-světě je nebo není k něčemu, je otázkou, která přece onu životně „omezenou“ lidskou situaci důkladně ovlivňuje, a to nejen co do toho, v čem budeme spatřovat nápravu.

Otevřenost inter-subjektivitě jakožto konkrétní, tj. situační otevřenost znamená otevřenost pro vše, co hraje roli.

Tato otevřenost se v duchu dávné antické tradice rodila ve chvílích prázdně = SCHOLÉ (latinsky otium). Zaneprázdněnost (ASCHOLIA, NEGOTIUM) zaneprázdněovala, utápěla ve všednodenním shonu, sice pro úživu nezbytném, nikoli však neuniknutelném, aby vězeň, zbavivší se tu a tam pout, dokázal překročit = transcendovat a reflektovat svoje všednodenní počínání.

Odmítnout svátečnost jakožto to abstraktní a vyslovovat se pro všednodennost jakožto to konkrétní, a tudíž jediné situačně významné, není přece pokornou otevřeností vůči skutečnosti, ale voluntaristickým rozhodnutím. Všednodennost samu jakožto onu situační zapředenost do starostí o úživu a údržbu, o přežití a další žití, lze nahlížet teprve z nevšednodenního odstupu. Není snad prázdeň a svátečno právě tak konkrétní jako zaneprázdněnost a všední den? Neodehrává se podstatná část výchovy právě v intervalu SCHOLÉ? Cožpak daná situace je jenom uvalena jako všednodenní, zcela zaneprazdnňující, to znamená vše zastírající bříme? Což není též daná, tedy poskytnuta jako dar, jako cosi, vůči čemuž se mohu svobodně vztahovat?

Jsmo zapředeni nejen do situace, nýbrž do situací, situací různě rozlehlých, různě jasných a projasnitelných. Ve své životní tvorbě shledáváme ostrovy pevné půdy ve vodstvách situačních okruhů. Vyhmatávání skrytého řádu je spíše výkonem rozumné smysluplnosti, než překonáním nezbadatelné situační mnohohrstevnosti, mnohodimenzionálnosti a bohatosti významů

— nejen nalezitelných, ale oprávněně vytvořitelných. Neboť samotné vymátnutí situační figury je obojím: nalézáním i vynalézáním. Situační pole, k němuž se v racionální komunikaci vztahujeme, je i není strukturované před tímto vztahováním. Nápad a náhled, který je vysloven, je právě tak tvorbou této struktury, jako její reflexí. Což platí o vztahu ke strukturám všech úrovní — tedy i k té situační struktuře, zvané svět: náhled na smysluplnost světa je zároveň přispěním k tomu, aby to dobře dopadlo!

Totéž lze říci o definičních pokusech, co znamenají slova demokracie a racionalita: každý pokus je zároveň vytváří, není to tedy jen pasivní odraz. A přesto nelze souhlasit ani s tvrzením, že se nedá vyjádřit, co tyto termíny znamenají, jak jim rozumíme. Jakkoli ovšem jsou věci zvané demokracie či racionalita přístupné jedině riskantním tvořivým výkonem, přece jen tu jsou jako určitý tvar v onom moři skutečnosti, obsahujícím situace různých dimenzí.

Školství, které má poskytovat *základní* vzdělání nebo *všeobecné* vzdělání (mimočodem: vzdělání = dělání s předponou vz, tj. se vznosem, tedy „vznášeným“, resp. vznášejícím, povznášejícím) musí nutně počítat jak s onou situační globální prokomunikovaností a provázaností oborů — předmětů, tedy s interdisciplinarností a transdisciplinarností, tak s pluralitou pojmání nevyčerpatelné skutečnosti, přičemž každé „pojetí“, každé „poznání“ je zároveň proměnou oné skutečnosti, která před badatelem, učitelem i žákem neleží jako mrtvý neměnný balvan, nýbrž která se tím zároveň i proměňuje: nejen umělec a vědec a řemeslník, ale i učitel a žák jsou zaangažováni, a to hned ve škole, na osudu světa. Není to vlastně jen další pohled na Komenského dictum: svět *jest* škola?

Zamyšlení nad cestou ke škole budoucnosti

Antonín M. Dostál

Hned zpočátku se vnucuje otázka, jaká to bude budoucnost, k níž škola má směřovat a v ní připravovat člověka od jeho raného dětství až do pozdního věku?

Na tuto otázku odpovídají současní myslitelé, filozofové a vědci, politici a ekonomové, často velmi protikladně. Naše pedagogická věda by však měla odpovědět kladně již proto, že pro tuto budoucnost vytyčuje výchovné cíle a v praxi usiluje o jejich úspěšnou realizaci. Dlouhodobé praktické zkušenosti i vědecká zkoumání však ukazují, že výchovné cíle, které pedagogická teorie až dosud vytyčovala, byly zpravidla příliš vzdálené, odsunutě, vel-